

СИЗОНЕНКО А. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
перший заступник директора
(Департамент персоналу Міністерства
внутрішніх справ України)

УДК 343.26

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.41>**ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ЮВЕНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

У статті автор розглядає теоретичні підходи до визначення ознак ювенальної злочинності. Вказується, що з огляду на законодавче розрізнення злочинів і кримінальних проступків поняття «ювенальна злочинність» варто розглядати як таке, що позначає вчинення неповнолітніми особами як злочинів, так і кримінальних проступків, адже усталені наукові підходи до поняття злочинності, що були сформовані задовго до відносно нещодавнього законодавчого розмежування злочинів і кримінальних проступків, не передбачають виключення зі змісту поняття злочинності кримінальних проступків. Автор вказує, що під час формулювання визначення поняття ювенальної злочинності доцільно окремо підкреслити, що це явище характеризується певними кількісними і якісними показниками та зумовлене низкою специфічних соціально-психологічних детермінант. Акцентування уваги на таких ознаках (яке простежується й у деяких розглянутих авторських визначеннях поняття «злочинність неповнолітніх») є доволі важливим і відповідає усталеним у кримінологічній науці підходам до дослідження злочинності загалом та певних її видів зокрема. Виокремлення та подальше розкриття змісту таких ознак ювенальної злочинності сприятиме формуванню всебічної характеристики цього явища, яка має враховуватися під час розробки механізму запобігання ювенальній злочинності. На основі цього запропоновано узагальнене визначення поняття ювенальної злочинності. Ювенальна злочинність – це негативне соціальне явище, що проявляється у систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними і якісними показниками та зумовлене низкою специфічних соціально-психологічних детермінант. Підсумовується, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині удосконалення понятійно-категорійного апарату, а також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми особами, що дозволить якісно підійти до будування стратегій ювенального кримінологічного запобігання.

Ключові слова: неповнолітній, ювенальна злочинність, ознаки, кримінальне право, кримінальна відповідальність, протиправна діяльність, кримінально-правова доктрина.

Syzonenko A. S. Peculiarities of determining the characteristics of juvenile offending

In the article the author considers theoretical approaches to definition of signs of juvenile crime. It is pointed out that, given the legal distinction between crimes and criminal offenses, it is seen that the concept of “juvenile delinquency” should be considered as meaning the commission by minors of both crimes and criminal offenses. After all, established scientific approaches to the concept of crime, which were formed long before the relatively recent legislative distinction between

crimes and criminal offenses, do not provide for exclusion from the content of the concept of crime of criminal offenses. The author points out that when formulating the definition of juvenile delinquency, it is worth emphasizing that this phenomenon is characterized by certain quantitative and qualitative indicators and is due to a number of specific socio-psychological determinants. Emphasis on such features (which can be traced in some of the above author's definitions of "juvenile delinquency") is quite important and corresponds to the established in criminological approaches to the study of crime in general and certain types in particular. Isolation and further disclosure of the content of such features of juvenile delinquency will contribute to the formation of a comprehensive description of this phenomenon, which should be taken into account when developing a mechanism for preventing juvenile delinquency. Based on this, the following generalized definition of juvenile crime is proposed: juvenile crime is a negative social phenomenon that manifests itself in the systematic commission of criminal offenses by persons aged 14–17, is characterized by certain quantitative and qualitative indicators and due to a number of specific socio-psychological determinants. It is concluded that the modern domestic criminal law doctrine needs to be improved in terms of improving the conceptual and categorical apparatus, as well as defining the algorithm of interaction between the state and minors, which will qualitatively approach to building strategies for juvenile criminological prevention.

Key words: *juvenile, juvenile delinquency, signs, criminal law, criminal liability, illegal activity, criminal law doctrine.*

Вступ. Кримінальна протиправна діяльність – провідний дестабілізаційний чинник у державі. Особливо це стосується випадків, коли кримінальне правопорушення вчиняється неповнолітніми особами, що є достатньо розповсюдженим феноменом та свідчить про те, що сучасні кримінально-правові та кримінологічні заходи та засоби не в повній мірі відповідають вимогам та реаліям сьогодення. Одним із ключових питань, що потребують першочергового опрацювання у рамках наукового дослідження механізму запобігання ювенальній злочинності, є визначення змісту поняття «ювенальна злочинність» та розкриття характерних ознак цього соціального явища. Вирішення зазначеного завдання має визначальне значення для побудови концепції здійснюваного дослідження, в тому числі й для подальшого формування наукових положень стосовно наявного і перспективного стану запобігання такій злочинності. Отже, враховуючи вказане, вважаємо за доцільне зупинитись більш детально на встановленні ознак ювенальної злочинності. Для позначення родового поняття відносно поняття ювенальної злочинності доволі точним буде оперування категорією «негативне соціальне явище», яка цілком слушно використовується окремими науковцями під час визначення поняття «злочинність неповнолітніх». Поряд із цим вбачається, що найсуттєвіша ознака цього негативного соціального явища полягає у тому, що воно проявляється у систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами, які не досягли повноліття.

Характеризуючи цю ознаку, слід відзначити, що згідно зі ст. 12 Кримінального кодексу України поняття кримінального правопорушення об'єднує в собі як поняття злочину, так і поняття кримінального проступку. Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Інші категорії кримінально караних діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, вважаються злочинами [1].

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей та ознак ювенальної злочинності.

Результати дослідження. З огляду на законодавче розрізнення злочинів і кримінальних проступків поняття «ювенальна злочинність» варто розглядати як таке, що позначає

вчинення неповнолітніми особами як злочинів, так і кримінальних проступків, адже установлені наукові підходи до поняття злочинності, що були сформовані задовго до відносно нещодавнього законодавчого розмежування злочинів і кримінальних проступків, не передбачають виключення із змісту поняття злочинності кримінальних проступків.

Поряд із цим питання щодо кола суб'єктів, на яких поширюється поняття ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх), певною мірою є дискусійним: з наведених вище визначень вбачається, що позиції науковців стосовно цього питання містять деякі розбіжності. Здебільшого у науковій літературі віковий склад осіб, щодо яких вживається це поняття, обмежується особами віком від 14 до 18 років (14–17 років), але деякі науковці висловлюють й іншу думку.

Зокрема, Б.М. Головкін зазначає, що за своїм змістом явище злочинності неповнолітніх становить кримінальну активність дітей віком від 11 до 18 років. Науковець пояснює, що законодавець обмежив період вчинення злочинів неповнолітніми за критерієм нижньої межі досягнення віку кримінальної відповідальності (14 років) та верхньої межі досягнення віку повноліття (18 років). Однак фактично межі існування явища злочинності неповнолітніх визначаються самою кримінальною реальністю, що об'єктивно склалася у середовищі неповнолітніх та набула закономірного характеру. Практика показує, що діти починають експериментувати із вчиненням правопорушень і суспільно небезпечних діянь, як правило, з 11 років. З цього віку за вчинення суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, неповнолітні правопорушники поміщуються до приймальників-розподільників для дітей. Частина з них за рішенням суду спрямовують до спеціальних навчально-виховних закладів [2, с. 205–206].

З огляду на це зазначимо, що у рамках визначення поняття ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх) розширення її вікових меж за рахунок виокремлення категорії осіб, що не досягли 14 років, навряд чи є доцільним, оскільки вчинювані цими особами суспільно небезпечні діяння не є ані злочинами, ані кримінальними проступками. Як відомо, згідно з Кримінальним кодексом України (ч. 1 ст. 18) суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. За загальним правилом кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Водночас у ст. 22 Кодексу визначені окремі категорії кримінальних правопорушень, у разі вчинення яких особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років також підлягають кримінальній відповідальності (умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча тощо). Відповідно до ст. 34 Цивільного кодексу України особа, яка досягла вісімнадцяти років, вважається повнолітньою [3].

Отже, є підстави для застосування підходу, за якого коло суб'єктів кримінальних правопорушень, що охоплюються поняттям ювенальної злочинності, має обмежуватися осудними фізичними особами у віці 14–17 років. Водночас слід погодитися з думкою А.П. Закалюка, який вважає, що під час вивчення причин і умов злочинності неповнолітніх, розроблення заходів її запобігання слід враховувати й ті суспільно небезпечні діяння осіб, які не охоплені кримінальною реєстрацією, тому що значна частина чинників цього виду злочинності формується і проявляється у період розвитку особи до настання віку кримінальної відповідальності [4, с. 469–470]. Отже, запобігання вчиненню суспільно небезпечних діянь особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності, фактично є однією із складових частин запобігання ювенальній злочинності.

Крім того, доцільно підкреслити, що це явище характеризується певними кількісними і якісними показниками та зумовлене низкою специфічних соціально-психологічних детермінант. Акцентування уваги на таких ознаках (яке простежується й у деяких розглянутих вище авторських визначеннях поняття «злочинність неповнолітніх») є доволі важливим і відповідає усталеним у кримінологічній науці підходам до дослідження злочинності загалом та певних її видів зокрема. Виокремлення та подальше розкриття змісту таких ознак

ювенальної злочинності сприятиме формуванню всебічної характеристики цього явища, яка має враховуватися під час розробки механізму запобігання ювенальній злочинності.

На основі цього можна запропонувати узагальнене визначення поняття ювенальної злочинності.

Ювенальна злочинність – це негативне соціальне явище, що проявляється у систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними і якісними показниками та зумовлене низкою специфічних соціально-психологічних детермінант.

Продовжуючи дослідження, необхідно дати загальну характеристику кількісно-якісних показників та соціально-психологічних детермінант ювенальної злочинності, що вирізняють її у загальній структурі злочинності.

Для з'ясування кількісних показників ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх) науковці звертаються до офіційних даних про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених відповідною категорією осіб впродовж певного часового періоду. Джерелом відповідної інформації наразі можуть бути звіти про кримінальні правопорушення, що формуються Офісом Генерального Прокурора. Так, згідно з цими звітами за останні п'ять років зареєстровано таку кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю, провадження за якими закінчені: 2017 р. – 1396 [5]; 2018 р. – 4750 [6]; 2019 р. – 4088 [7]; 2020 р. – 3708 [8]; за 8 місяців 2021 р. – 2042 [9]. Зіставлення цих цифр із загальною кількістю облікованих кримінальних правопорушень за ці роки (2017 р. – 523911; 2018 р. – 487133; 2019 р. – 444130; 2020 р. – 360622; 8 місяців 2021 р. – 247401) вказує на те, що за офіційною статистикою питома вага ювенальної злочинності у загальній структурі злочинності є порівняно незначною: 2017 р. – 0,26%; 2018 р. – 0,97%; 2019 р. – 0,92%; 2020 р. – 1,02%; 8 місяців 2021 р. – 0,82%. Водночас у науковій літературі безпідставно акцентується увага на невідповідності статистичного обліку злочинів, що вчиняються неповнолітніми та за їх участю, фактичному стану злочинності серед неповнолітніх. Зокрема, Б.М. Головкін зазначає, що правомірна поведінка неповнолітніх осіб чергується із неправомірною за відсутності явних ознак соціального відчуження і схильності до вчинення правопорушень та злочинів. Виявити таких правопорушників складно, тому більшість із них не потрапляє до поля зору уповноважених органів і соціальних служб. Зазначена обставина сприяє появі традиційно високих показників латентності злочинів, що вчиняються неповнолітніми та за їх участю [2, с. 209]. З огляду на зміст сформованих органами прокуратури єдиних звітів про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, частка неповнолітніх від загальної кількості виявлених осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, становила: у 2017 р. – 3,64% [5]; у 2018 р. – 3,24% [6]; у 2019 р. – 3,02% [7]; у 2020 р. – 2,76% [8]; за 8 місяців 2021 р. – 2,43% [9].

Характеризуючи злочинність неповнолітніх як суспільну проблему, Б.М. Головкін конкретизував, що якісні показники злочинності неповнолітніх відображають соціальну спрямованість і мотивацію протиправних посягань, а також закономірності їх злочинної поведінки. Неповнолітнім правопорушникам у цілому притаманні дві основні моделі злочинної поведінки – полімотиваційна і мономотиваційна. Перша характеризується амбівалентністю бажань і почуттів, конкуренцією потреб та інтересів, розсіюванням цілей, невизначеністю умислу щодо шляхів, способів і засобів протиправних посягань, високою залежністю реалізації наміру від колективного рішення, сприятливого розвитку передзлочинної ситуації та поведінки жертви. Для неповнолітніх загалом характерне явище конвергенції різних видів злочинної діяльності. Понад 40% учинених ними протиправних діянь становлять реальну або ідеальну сукупність з іншими злочинами. Притаманна їм підвищена пошукова активність реалізується в «блукуючому» цілеутворенні, виборі навімання об'єкта посягання та жертви, супутньому вчиненні злочинів, не пов'язаних єдиним умислом з основним діянням. Зазначена модель поведінки більш характерна для неповнолітніх, які тільки стають на шлях вчинення злочинів та експериментують з різними формами небезпечної поведінки, тим самим прагнуть набути первинний злочинний досвід і підняти свій статус у референтній

групі. В основі мономотиваційної моделі злочинної поведінки неповнолітніх лежать однорідні потреби та інтереси, спільні мотиви і цілі, пріоритетні форми і способи злочинної поведінки, що охоплюються єдиним умислом. Найчастіше такі злочини заздалегідь плануються і вчиняються у злочинних групах змішаного вікового складу неповнолітніх і на кілька років старших від них дорослих злочинців. Переважно це злочини проти власності або проти життя й здоров'я особи [2, с. 210–211].

Б.М. Головкін відзначає, що значне переважання корисливих мотивів у злочинній поведінці неповнолітніх вказує на зміну ієрархії цінностей у підлітковому середовищі, погіршення рівня життя їхніх батьків, свідчить про загальну тенденцію до споживання матеріальних благ та гедоністичні настрої серед неповнолітніх деліквентів. Надмірна зосередженість неповнолітніх на вчиненні злочинів проти власності пояснюється домінуючою мотивацією до виживання в умовах бідності, вимушеного переселення, а також задоволенням потреб у здобутті коштів на придбання психоактивних речовин та забезпечення беззмисного дозвілля. Інституціональна комерціалізація життя підштовхує неповнолітніх до агресивної боротьби із дорослими за матеріальні блага, а також активної участі у масовому викраденні чужого майна, що перетворилося на основний рід занять, швидке й доступне джерело незаконних доходів у депресивних місцях проживання. Як правило, неповнолітні віддають перевагу викраденню майна, до якого існує вільний або полегшений доступ [2, с. 212].

Ще однією характерною рисою ювенальної злочинності є переважно груповий і вуличний характер злочинних посягань [2, с. 205]. Акцентуючи увагу на груповому характері злочинності неповнолітніх, Б.М. Головкін та В.С. Батиргарєєва вказують, що чисельність груп неповнолітніх, які вчиняють корисливо-насилені злочини, як правило, становить 2–3 підлітки, проте трапляються і чисельніші об'єднання. Здебільшого такі групи нестійкі (ситуативні), тому їх злочинна діяльність обмежується одним або кількома епізодами. Якщо до складу таких груп входять дорослі злочинці, то вони діють протягом тривалішого часу (до одного року й більше), вчиняють численні злочини, в тому числі тяжкі і особливо тяжкі. Прагнення неповнолітніх до об'єднання в злочинні групи зумовлене їхніми віковими та психологічними особливостями. У неповнолітньому віці підлітки інстинктивно тяжіють до групового спілкування, проведення вільного часу, задоволення колективних потреб та інтересів. Неформальна група являє собою потужний інститут соціалізації, захищає її членів від зовнішнього втручання, генералізує вуличну та кримінальну субкультуру, заохочує протестні настрої і жорстоко карає відступників. Таке об'єднання згуртовує своїх членів, надає відчуття сили і корпоративності, допомагає перебороти страх. Серед безумовних переваг кримінальної групи є чисельне домінування над потерпілим, підтримка і захист співучасників у разі небезпеки, приклади нахабності, жорстокості і виняткового цинізму з боку лідерів об'єднань, які підтримують злочинний дух членів групи, здійснюють колективний і особистий тиск на нерішучих осіб. Однак навіть у разі здійснення групових нападів неповнолітні обирають потенційними жертвами фізично слабших однолітків, жінок, осіб, які тимчасово перебувають у безпорадному стані. Дається взяти їх боягузлива й малодушна сутність [15, с. 113–114].

Однією з визначальних рис ювенальної злочинності є надмірна агресія й невмотивована жорстокість щодо жертв насильницьких злочинів [2, с. 205].

Серед ознак ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх) науковці називають також підвищену кримінальну активність вихованців соціально неблагополучних сімей, а також дітей, які мають розлади психіки і поведінки [2, с. 205]. Зокрема, аналізуючи особливості тяжкої насильницької злочинності неповнолітніх, Н.В. Сметаніна і Т.В. Граб наголошують на тому, що, як правило, найтяжчі злочини вчиняють представники соціально неблагополучного середовища підлітків. Це середовище утворюють вихідці із соціально занедбаних сімей, вихованці шкіл-інтернатів, а також діти без належного піклування та догляду. Неприйняття і відсторонення з боку соціуму зумовлюють дезідентифікацію та ворожо-агресивне сприйняття соціальної реальності підлітками аналізованої категорії. Почуття нікчемності та незахищеності компенсується пияцтвом, аморальністю та насильством як

захисними реакціями на вплив ворожого середовища. Вирішення найактуальніших в цьому віці завдань – самоствердитися, подолати соціальну відчуженість – відбувається найлегшим і найшвидшим у реалізації насильницьким шляхом, в основі якого лежать ворожість і фрустрація [16, с. 176].

Крім того, ювенальна злочинність характеризується й певними регіональними особливостями. Так, Б.М. Головкін констатує, що у регіональному розрізі злочинність неповнолітніх інтенсивніше поширюється на території промислових, густонаселених східних і південно-східних регіонів, де завжди спостерігалася складна криміногенна ситуація. Підвищеною кримінальною активністю вирізняються діти, які проживають в депресивних районах великих міст, а також в обласних і районних центрах [2, с. 205–206]. Окрім розглянутих вище специфічних кількісних і якісних показників, властивих ювенальній злочинності, це явище характеризується й низкою особливих соціально-психологічних детермінант, притаманних саме цьому виду злочинності. Такі специфічні (видові) детермінанти діють поряд із загальними факторами (обставинами), які в цілому генерують злочинність в суспільстві.

У такому контексті заслуговують на увагу висновки Б.М. Головкіна, який зазначає, що характер і спрямованість кримінальної активності дітей визначаються несприятливими умовами формування й розвитку їх особистості в пубертатний період, віковими особливостями мотивації, способом життя, а також впливом осіб, які мають кримінальний досвід. Неповнолітні стають на шлях вчинення злочинів з чотирьох основних причин: по-перше, їх втягують у злочинну діяльність дорослі особи, які мають кримінальний досвід; по-друге, через заборонену (протиправну) поведінку діти в ігровій чи протестній формі самовиражаються, спотворено реалізують право на самостійність (дорослість); по-третє, вчинення злочинів – це захисна реакція на соціальну безпорадність, відчуття покинутості, невизначеність і страх перед майбутнім; по-четверте, злочинна поведінка виступає засобом адаптації до складних умов життя, боротьби за виживання у будь-який спосіб [2, с. 205].

Н.В. Сметаніна наголошує також, що причиною підліткової злочинності найчастіше є невідповідний догляд за дітьми батьками або їхня відсутність. Загальне зниження рівня життя, неблагополуччя сімей, які з втратою прибутку втрачають також моральні цінності, відсутність нормальних побутових умов – усе це призводить до того, що діти, прагнучи жити так, як усі, намагаються досягти цього шляхом крадіжок та інших злочинів. Крім того, згубний вплив на неповнолітніх має телебачення, що пропагує насильство й життя заради особистого задоволення. У причинному комплексі злочинності неповнолітніх значне місце посідає так звана ігрова потреба. Це легкомудство, що виявляється у недостатній оцінці задуманого й усвідомленні вже вчиненого. Усе, що відбувається, підлітками сприймається як небезпечна «гра» [16, с. 175–176].

Окрім факторів, названих вище, до основних причин вчинення злочинів неповнолітніми науковці відносять такі, як слабка організація вільного дозвілля неповнолітніх, відсутність працевлаштування на соціально корисну роботу у вільний від навчання час, слабкий контроль з боку адміністрацій освітніх установ, слабе плановане обслуговування правоохоронних органів [17, с. 359].

Висновки. Таким чином, вищезазначене дозволяє підсумувати, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині удосконалення понятійно-категорійного апарату, також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми особами, що дозволить якісно підійти до будування стратегій ювенального кримінологічного запобігання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Головкін Б.М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 204–217.

3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Ін Юре, 2008. 712 с.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2017 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2018 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820.
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2019 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113897&libid=100820.
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2020 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820.
9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – серпень 2021 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114368&libid=100820.
10. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень – грудень 2017 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора*. : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113283&libid=100820.
11. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень – грудень 2018 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113654&libid=100820.
12. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень – грудень 2019 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113898&libid=100820.
13. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень – грудень 2020 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114141&libid=100820.
14. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень – серпень 2021 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114369&libid=100820.
15. Головкін Б.М., Батиргарєєва В.С. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх у місті Харкові. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2005. Вип. 10. С. 105–130.
16. Сметаніна Н.В., Граб Т.В. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх: сучасні тенденції. *Право і суспільство*. 2018. № 6. Ч. 2. С. 173–177.
17. Ільченко О.В., Гуща С.О. Злочинність серед неповнолітніх: причини та шляхи запобігання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 358–360.

